

Csernobil a propagandaháborúban

„Már fájdalmas, amennyire bonyolulttá váltak a munkakörülmények az irányítási rendszer tökéletlensége, a kicsinyes szabályozás és a túlzásba vitt papírosgyártás miatt. [...] Az irányítás egyes láncszemei gáttá váltak, fékezni kezdték a haladást. Radikálisan csökkenteni kell az utasítások, rendeletek, módszertani útmutatók számát, amelyek olykor a párt és a kormány határozatait önkényesen értelmezve, megbénítják a vállalatok önállóságát” – jelentette ki Mihail Gorbacsov, a *Szovjetunió Kommunista Pártjának* (SZKP) utolsó főtítkára¹ 1985. április 23-án, a szervezet központi bizottságának ülésén, amelyen a XXVII. kongresszus összehívásáról döntöttek.²

Az SZKP kongresszusa – amit már csak a XXVIII. követett 1990 júliusában, amelyen a kommunista párt hivatalosan lemondott állampárti szerepéről – 1986. február 25. és március 6. között tanácskozott. A Moszkvába összehívott fórumon csaknem ötezer küldött 18 millió 350 ezer párttagot képviselt. A megelőző időszakot a stagnálás éveinek minősítették. Oroszország leendő első elnöke, Borisz Jelcin, aki abban az időben a moszkvai városi pártbizottság első titkára volt, itt hívta fel magára a szélesebb közvélemény figyelmét. Felvetette a magas rangú vezetők felelősségének és elszámoltathatóságának kérdését. Óvatosan megpendítette a nómenklatúra kiváltságainak ügyét, a szociális igazságtalanságok problémáját. A jelenlévők közül egyedül gyakorolt önkritikát, amikor beismerte: „neki sem volt elég bátorsága és politikai tapasztalata” ahhoz, hogy mindezt a megelőző kongresszuson felvesse. A leglényegesebb azonban az volt, hogy fellépett a pártszerveknek a gazdasági ügyekbe való beavatkozása ellen. Mint mondta: „A pártszervek már annyira mélyen behatoltak a gazdasági ügyekbe, hogy idővel kezdték elveszíteni politikai irányítási szerepüket. Nem véletlen, hogy a Központi Bizottság részlegeinek felépítése fokozatosan a minisztériumokét kezdte leképezni. A pártközpont osztályain sokan egyszerűen elfelejtették, mi az igazi pártmunka. Az egyszerű kérdésekben is évekig tartó egyeztetési eljárásokkal valóságilag megfojtjuk önmagunkat.”³

A pártkongresszuson elhangzott bírálólat nem változtathatta meg a több mint félévszázados politikai-társadalmi beidegződéseket, s az ezekhez alkalmazkodó egyéni magatartásmintákat a nukleáris iparban sem. Ezért okkal állítható, hogy a XXVII. kongresszus után bő másfél hónappal, 1986. április 26-án, a csernobili atomerőműben bekövetkezett katasztrófa azokra a technikai-technológiai és emberi tényezőkkel való kölcsönhatásban lévő mechanizmusokra volt visszavezethető, amelyek a Szovjetunióban a gazdaság centralizált pártirányításának körülményei között alakultak ki.

Mielőtt azonban oly sok elemzőhöz hasonlóan egyoldalúak lennénk, meg kell jegyezni: a tőkés társadalmak, úgymond, szabadpiaci viszonyokra, önállóbb vállalati döntésekre épülő rendszerei sem jelentenek garanciát a hasonló katasztrófák elkerülésére. A profitot mindenek elé helyező mentalitás, az emberi tényezőknek a pártállamitól eltérő motiválási rendszere, vagy annak hiányosságai, adott esetben ugyanoda vezethetnek.

Napjainkban, az *Európai Unió*ban a teljes villamos-energiatermelésből 25 százaléknyi a nukleáris energia részaránya. Az *OECD Nemzetközi Energia Ügynökség* adatai szerint, a globális áramfogyasztás 11–12 százalékát hosszabb távon is a csaknem 450 atomerőmű biztosítja.⁴ Ezekben mostanáig 160–170 komoly atombaleset volt. Az összes rendkívüli esemény több mint 60 százalékára az USA-ban került sor.⁵ Közülük a legveszélyesebb az 1979-es *Three Mile-szigeti* atomkatasztrófa⁶ és az 1961-ben, *Idaho Falls*ban, az SL-1 kísérleti reaktorban bekövetkezett baleset volt. A szovjet-ukrajnai csernobili katasztrófa után, 2011-ben, a Japánban lévő *fukusimai Daiicsi* atomerőműben⁷ földrengés és a nyomában fellépő szökőár indított el súlyos, az egész világra kiható, nukleáris üzemzavarok és balesetek sorozatát.

A nukleáris balesetek szinte mindegyikének közvetlen kiváltó oka – a japán kormány számára készült független parlamenti bizottsági jelentés szerint a fukusimainak is – emberi mulasztás. Ám a hatóságok és a kormányok, a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyoktól függetlenül, egyöntetűen igyekeznek szőnyeg alá söpörni a katasztrófák általánosabb okait, kisebbiteni jelentőségüket.⁸ Ha ugyanis nem ezt tennék, a társadalmi-gazdasági rendszer egészét érintő ellentmondásokra derülhetne fény. Egyértelművé válna, hogy a kapitalista társadalmak érdekeltségi viszonyai ugyanúgy súlyos veszélyforrást rejtenek, mint korábban a Szovjetunióban. A különbség, hogy amíg

a szovjetrendszerben a felturbózott eredményeket a lakosság lelkesítésére használta a propagandagépezet, a nyugati tőkés viszonyok között a profitmaximalizálási törekvések vezettek, vezethetnek anomáliákhoz, vagy akár tragédiákhoz.

A katasztrófa a magyar médiában

A magáról a szovjet állam alapítójáról, Leninről elnevezett, fogyatékoságaival együtt is a csúcstechnológiát megtestesítő csernobili atomerőműnek gazdasági, illetve – az atombombához, az űrhajózáshoz használt plutónium miatt – katonai jelentősége egyaránt volt. Akárcsak a világon másutt lévő, hasonló létesítményeknek. Ugyanakkor építése, avatása, működtetése a Szovjetunióban a rendszer melletti propagandát ezekkel egyenértékű módon szolgálta. A jelentős beruházások sorában többek között arra volt hivatott, hogy igazolja: a kommunista párt vezetőivel az élen az ország újabb és újabb sikereket ér el. Átala is azt lehetett sugallni, hogy a túlburjánzó bürokrácia ellenére nagy eredmények szülehetnek, és az egyénnek érdemes feláldoznia személyi szabadsága egy részét a közösség egészét megtestesítő állami érdekek oltárán.

Csernobilban, 1986. április 25-ről 26-ára virradóra úgy döntöttek az erőmű irányítói, hogy a 4-es blokkban végrehajtanak egy korábban elhalasztott kísérletet. Ennek során 1 óra 23 perc 45 másodperckor robbanás következett be, amiről Magyarországon először április 28-án, tehát csaknem két nap elteltével hangzott el híradás. Bedő Iván, a *Magyar Rádió* turnusvezetője engedélyezte a történetek közlését a 21 órai hírblokkban. Előzetesen több forrásból ellenőrizte az információt, aminek további közzétételét másnap hajnalban letiltották. Bedő fegyelmet kapott, mert az íratlan szabály szerint baráti államról csak akkor lehetett közölni bármit, ha azt már maga az érintett ország is nyilvánosságra hozta.

Ugyan 21 és 22 óra között részletesebb MTI-tudósítás is érkezett a rádióhoz – vélhetőn a TASZSZ, a szovjet hírügynökség bizalmas tájékoztatása alapján, ennek fejlécén azonban az állt, hogy „Szigorúan a szerkesztőségek tájékoztatására!” Vagyis éppen az volt a célja, hogy megakadályozza a közlés megismétlését. Ezt követően további egy nap múlva (vagyis a *Pravdá*ban április 28-án megjelent első beszámolót követően), április 29-én, a *Népszabadság* közölt rövid hírt a „csernobili szerencsétlenségről” – olvasható Germuska Pál tanulmányában.⁹

Bár a magyarországi párt- és állami vezetésnek hivatalos és félhivatalos forrásból egyre több információ állt rendelkezésére, s ennek alapján gyógyszeripari, élelmiszeripari és más intézkedéseket is hoztak – legeltetési tilalom, a Szovjetunióból érkező vasúti szerelvények sugárázsmérése, jódtabletták kiosztása stb. –, a lakosságot érdemben nem tájékoztatták. Sulyok Katalin, a *Nők Lapja* neves újságírója, aki úgy vélte: halálos rákos megbetegedését az okozta, hogy sokat fogyasztott azokban a napokban a kertjükben megtermelt friss zöldségfélékből, „Elsüllyedt birodalom” című, férjével, Siklós Lászlóval közösen jegyzett önéletrajzi regényükben azt írták: a magyar lapok először május hetedikén írtak részletesen a történetekről.¹⁰

Germuska Pál mindezt így összegezte: „A lakosság súlyos információhiányban szenvedett, félinformációk és rémhírek terjedtek. Nem véletlen, hogy a baleset 20. évfordulójára időzített cikkek egyike is »Csernobil, a kádári tájékoztatáspolitiká csődje« címmel jelent meg. Szerzője (Balázs Bálint, 2006. április 26., www.mult-kor.hu – KDL) szerint, a hazai tájékoztatást »tétovázás, alakoskodás, összevisszaság jellemezte«, a magyar párt- és állami vezetés még az akkor hatályos sajtótörvényben előírt kötelezettségeit sem teljesítette.”¹¹

Az ezáltal is formált közhangulatnak része volt abban, hogy a rendszerbe vetett bizalom tovább erodálódott. A Szovjetunióban talán még inkább, mint idehaza. Mihail Gorbacsov erről 2006 áprilisában a *Le Figaro* című francia napilapban azt fejtegette, hogy a csernobili katasztrófa valószínűleg inkább volt a Szovjetunió öt évvel későbbi összeomlásának valódi oka, mint az általa kezdeményezett peresztrojkanak, azaz a gyökeres átalakításnak.¹²

Ismétlődnek a fellazítási törekvések

A politika szereplői jórészt a ma eufemisztikusan *public relations*-nak (pr) nevezett propagandatevékenységen keresztül igyekeznek hatni a tömegekre. E tekintetben a legnagyobb horderejű ügyekben a nemzetközi közvélemény és a hazai választók számára kreált üzenetek igen gyakran összekapcsolódnak. A saját viszonyok előnyös, sőt megszépítő megjelenítése párosul a külső ellenfél állapotának leicsinylésével, fogyatékoságainak eltúlzásával. Korábban az Amerikai Egyesült Államok, illetve a Szovjetunió által megtestesített, egymással ideológiai alapon is szemben álló felfogás és társadalmi-gazdasági gyakorlat talaján kialakult hidegháború keretében értelmezték az

Az általa tanulmányozott Halford John Mackinder brit földrajztudós és politikus szerinti *Heartland* (hátország, szívföld, magföld), a Volga-vidéktől a Jangcéig, illetve a Himalájától az Északi-sarkig húzódó népes, természeti kincsekben gazdag területet kell befolyás alá venni.¹⁵ Ennek jelentőségét az adja, amint azt MacKinder 1919-ben összefoglalta, hogy „Aki Kelet-Európát uralja, az irányítja a Magföldet, aki a Magföldnek parancsol, az parancsol a Világszigetnek, vagyis Afro-Euráziának, aki pedig a Világszigetet ellenőrzi, az vezeti a világot.”¹⁶

Ha az Oroszország, Kína és a térség más államai ellen, elsősorban nyugatról indított háborúkat, a függelmi helyzetbe hozó, sőt, leigázási, törekvéseket tekintjük, nyilvánvaló, hogy évszázadokon átnyúló próbálkozások állnak a mai manőverek hátterében, s hogy ezeket alapozza meg a jelenben is az információs háború révén zajló fellazítás. Ennek lényege, hogy a világnak azokon a részein, amelyeket Washington a befolyási övezetéhez sorol, a kiszemelt országok és vezetők iránti pozitív érzelmi megnyilvánulásokat a tudatbefolyásolás eszközeivel visszajukra kell fordítani.

Kettős mérce az információs háborúban

Vannak, persze, ellenállási, sőt ellencsapási kísérletek. De ha csupán a mai oroszországi próbálkozásokat tekintjük, ezek igencsak erőtlenek, még ha Nyugaton démonizálják is őket. Annál sikeresebben működik az amerikai gyökerű propaganda gőzhengere. Többek között történelmietlenül, ám nagy elánnal állítják szembe a mai nyugati társadalmi gyakorlatot és intézményeket mindenekelőtt Oroszország, úgymond, „a nép érdekeit, szabadságjogait, demokráciavágyát semmibe vevő” vezetőinek bírálataival. Az egyébként valóban vonzó demokrácia magasabb rendű értékrendjére, az emberi jogokra hivatkoznak, és a nyugati intézményrendszert kérik számon egyes országokon. Mindezenelőtt a moszkvai vezetésen, míg másutt, például Szaúd-Arábiában, a legbrutálisabb jogsértéseket is elnézik, mert ez egybeesik gazdasági és geopolitikai érdekeikkel.

Ebben az információs háborúban rejtve maradnak az átlagember számára végképp nehezen átlátható történelmi szempontok. Mindezenelőtt az, hogy a nyugat-európai fejlődés középkorig visszanyúló, majd a gyarmatosítás révén kialakult, helyzeti előnyökre építő intézményi viszonyai nem jöhettek létre a keletebbre fekvő orszá-

gokban.¹⁷ Ennek következtében utóbbiakban nem alakul(hat) ki a társadalom folyamatait meghatározó módon befolyásolni képes, jelentős létszámú, vállalkozói vagyonnal rendelkező magántulajdonosi osztály, amely Nyugaton saját érdekei védelmében, több évszázadon át vajúda világra, majd – újabb és újabb autoriter, sőt diktatórikus rendszereken átküzdve magát – védte meg vagy szervezte újra a létezésének biztosítékait jelentő feltételeket.

Egyúttal sok elemző ebből a kontextusból kiragadva bírálja, hogy a putyini politika felvállalja például a sztálini Szovjetunióknak a birodalom központi és perifériális részeit egyaránt eredményesen, bár hatalmas emberi áldozatok árán civilizáló törekvéseit. Azt, hogy a Kreml épít a Nyugaton, de a posztszovjet utódállamokban is szívesen elhallgatott örökségekre, így a *Nagy Honvédő Háborúban* játszott szerepre, továbbá a későbbi, a Hruscsov- és a Brezsnyev-kort az ellentmondásokkal együtt jellemző erőfeszítésekre, amelyek révén konszolidáltabb viszonyok kezdtek létrejönni. Például a „stagnálás évei” ellenére, anyagi és kulturális értelemben is újabb minőségi változások következtek be a tömegek életmódjában. Természetesen, józan fejjel számot vetve a helyzettel, könnyű belátni, hogy erre egy mai felelős orosz politikus az alulról jövő tömegnyomásnak is engedelmessé, részben kényszerűen épít. Hívják őt bárkinek, ha nem így tenne, a társadalom kohéziójának gyöngítését, sőt, az Oroszországot történelme során újból és újból hosszú évekre, évtizedekre véres zavargásokba, gazdasági visszaesésekbe süllyesztő *szmuta* ismételt kirobbanását kockáztatná.

A „Csernobil” propagandisztikus vonatkozásai

Amikor a nyugati propaganda, az ún. Oroszország-szakértők hadát is maga mögött tudva, szőnyeg alá söpri a fentieket, és egyoldalú képet fest a Szovjetunióbeli állapotokról s az ezekkel összemosott mai oroszországi viszonyokról, nem csupán a feszültségkeltésben jár élen, hanem a nyugati tömegek félrevezetésének bűnét is magára veszi. Amikor médiaháborút vív, nem egyszerűen Oroszországot, az oroszországi vezetőket járhatja le, hanem saját polgárait, benne az értelmiség jelentékeny részét is manipulálja. Bár az alkotók tisztességes szándékában nem kételkedem, nem jelent kivételt ez alól a 2019 derekán az HBO amerikai tévécsatornán vetített „Csernobil” című film sem.

Craig Mazin forgatókönyvíró-producer és Johan Renck rendező, olykor több ember cselekedeteit egy figurába gyúrva, egyéni sorsokon keresztül bontja ki azokat az eseményeket, amelyek a katasztrófához kapcsolódtak. Az alkotók – a filmdramaturgia eszközeinek mesteri alkalmazásával – olyannyira felkorbácsolják az érzelmeket, hogy világszerte képesek voltak ráirányítani a figyelmet a harmincnégy évvel ezelőtt történetekre. Ám amiként az annyi hasonló alkotással, sőt az aktuális híreket magyarázókkal történik, ez a mű is egy mai, ideálisnak tekintett állapotból visszanezve értékeli a megelőző kort, nem pedig a maga akkori közegében, sőt, a régebbi múlt összefüggéseinek kontextusában. Ez az egyik magyarázata annak, hogy még az aránylag kis létszámú, oroszországi liberális közönség tagjai közül is többen észrevételezték: a sorozat szerkezete túlságosan nyugatias és nyugati narratívát érvényesít.

A Moszkvában működő, amerikai alapítású *Carnegie Intézet* elemzője, Georgij Birger 2019. június 11-ei cikkében említette meg, hogy miközben a nézők egy része a közösségi oldalakon és más módon is kifejezte azt az érzését, hogy az amerikaiak jobban dolgozták fel a szovjet történelem e mozzanatát, mint ezt orosz alkotók tették volna, mások ugyanettől szinte sértve érezték magukat, s keresni kezdték a film apró pontatlanságait.¹⁸ Sokakban, épp a film hatására, felhorgadt a hidegháború időszakában, majd a rettenetes kilencvenes években, az ország orosz–amerikai oligarchák általi kirablásának idején kialakult gyanakvás érzése: ultimátumot adnak neki. Azt akarják, hogy válasszon, vagy szembeszáll a jelenlegi oroszországi hatalommal, vagy annak támogatójaként tekintenek rá.

Az alkotók leegyszerűsítésekkel jelenítik meg az akkori szovjet viszonyokat és a történetet. Megengedem, nem azért, hogy a propagandát szolgálják, hanem a filmi ábrázolás, a közönség hatás, a nézettség, vagyis a bevétel növelése érdekében. Az amerikai film sémáit követve, középpontba állítják a mindenható KGB fenyegetésének kitett, a jó ügyért küzdő egyént, illetve a lélektelen, sőt, gonosz pártbürokraták összeütközését. A jó és a rossz összecsapásának szokásos narratívájában értelmezik a történeteket, holott, amint azt Adam Higginbotham, a „Midnight in Chernobyl” („Éjfél Csernobilban”, 2019) című könyv szerzője is írja: a valóság sokkal összetettebb volt a filmben ábrázoltnál, amelyben sok a fikciós elem.

A filmbeli főhősök, a tudós Valerij Legaszov és a politikus Borisz Scserbina személyes szerepe a valóságban sokkal kisebb volt. A tényleges döntéseket népes párt- és kormánybizottságok, illetve tudomá-

nyos kollektívák hozták. A Legaszovot segítő tudósok tábora annyira sok főt számlált, hogy dramaturgiaiilag szükségessé vált egy kitalált alak, a fehérorosz Uljana Homjuk megformálása, aki egyszemélyben egyesíti a közreműködő tudósokat. Amikor az alkotók ezzel a filmbeli hangsúlyeltolással engedményt tettek a nézőnek, magasztosabbá vált a szereplők alakja és jelleme. Könnyebb lett a velük való azonosulás, ám közben távolabb került a valóság. Adam Higginbotham példának hozza fel, hogy a nukleáris szakemberek már jóval a baleset előtt tisztában voltak a grafitmoderátoros RBKM-reaktorok hibáival. A robbanástól számított 36 órán belül két reaktorspecialista a helyszínen volt, s rövid idő alatt megállapították a baleset valószínű okait, így nem volt szükség az eltitkolt tények utáni magánnyomozásra és az eredmények hősies felfedésére.

Szerhij Plohij, ukrán–amerikai történész, a „Chernobyl – The History of a Nuclear Catastrophe” („Csernobil – Egy nukleáris katasztrófa története”, 2018) című könyv szerzője egy független ukrán tv-csatornának adott interjújában a következőképpen nyilatkozott a sorozatról: „Az alkotás minden eddiginél jobban megközelítette Csernobil valóságát, ezért gratulálni szeretnék a minisorozat készítőinek, hogy ilyen kitűnő munkát végeztek. Nagyon jól reprodukálták a lejátszódó nukleáris katasztrófa körülményeinek légkörét [...] A nézőknek szem előtt kell tartaniuk, hogy a Szovjetunió valóban elnyomó volt, amint a sorozat bemutatta, de nem az a fajta elnyomás volt, amelyet ott ábrázoltak – nem voltak minden helyszínen KGB tiszték és letartóztatások, nem kellett fegyverrel fenyegetni valakit, hogy ellenőrizze a sugárzási szintet. Az emberek tették a dolgukat, mert úgy vélték, ez a kötelességük. Ezért nagyon fontos, hogy ne vegyünk mindent szó szerint, ami a filmben látható.”

Mások – amint ezt a magyar nyelvű *Wikipédián* is olvashatja az érdeklődő¹⁹ – egyrészt elismerik, hogy az alkotásban viszonylag korhű módon jelennek meg a ruhák, a tárgyak, másrészt ezekben is jócskán találni kivetni valót. Az épületek, a falusias települések képe szerintem sem mindig felel meg a valóságosnak. Ez feltehetően abból adódott, hogy esetenként baltikumi helyszíneken forgattak. Igor Gramotkin 1988-tól dolgozott a csernobili atomerőműben, s 2005-től 2018-ig vezette az ukrainai katasztrófavédelem hatáskörébe került vállalatot, amelynek keretében az energiatermelést csak 2000-ben állították le teljesen. A filmmel összefüggésben többek között azon háborodott fel, hogy a mértéktelen vodkázás, ami a képsorokon megjelenik, egyszerűen elképzelhetetlen volt egy ilyen helyen való munkavégzés

közepette. Még az adott körülmények között is. Kifejezetten méltatlannak találta, hogyan az alagutat fúró bányászokat meztelenül jelenítették meg, merthogy ez egyszerűen nem így történt.²⁰ Erről egyébként korabeli fotók is tanúskodnak.

A film, többek között, érzéketlen a társadalmi-gazdasági (osztály) helyzet ábrázolása iránt. Ebben a műben a pripjatyi tűzoltó nagyjából ugyanolyan lakáskörülmények között él, mint Legaszov, az ország vezető tudósa, ami torzítás. Az pedig már-már karikatúraszerű, hogy a második részben Scserbina főbelövessel fenyegeti Legaszovot, ha nem magyarázza el neki, miként működik egy atomerőmű. Ez a 30-as években talán előfordulhatott volna, de a 80-as években semmi esetre sem – írja az egyik kritikus. Akik látták, illetve az interneten ma is látják – és világszerte sok millióan vannak ilyenek –, bizonyos értelemben dokumentumfilmként tekintenek az alkotásra, és mostantól a többség elsősorban ebből alkot képet az eseményekről, továbbá a korabeli Szovjetunió viszonyairól. És ez itt az igazi gond, még hozzá nem a már nem is létező Szovjetunió gondja, hanem azé, akiben a hamisság rögzül...

Oroszország mint a gonosz régi-új birodalma

Több mint sajnálatos, hogy a „Csernobil” mondanivalója nem lép túl a Ronald Reagan amerikai elnök (1981–1989) felfogásán, aki a Szovjetuniót „a gonosz birodalmának” tartotta. A közönséghatásról sokat tudó, színészből lett politikus jó érzékkel választotta ki propagandaüzenetét, aminek – a valóság tényei mellett – nem kis szerepe volt az akkori torzításokban. Ha innen nézzük az HBO filmsorozatát, ráadásul elhelyezzük az Oroszországot féloldalasan vagy egészen hamisan megjelenítő nyugati tudatipar naponta ezerszám áramló propagandaüzenetei között, már megint ott tartunk, ahol a nyolcvanas évek derekán: a Szovjetunióra áthallásos folytonosság jegyében folytatódik a hamis tudat kialakítása és rögzítése az emberek fejében a mai Oroszország rovására. A „Csernobil” az alkotók szándékától függetlenül vált részévé a mai információs háborúnak.

Ebben a háborúban egyrészt az orosz trollok hadát, sőt magát a hatalmat azzal vádolják, hogy például beavatkoztak az amerikai választásokba, másrészt viszont sok oroszországi néző azt kérdezi: „Egy ilyen film talán nem beavatkozás?” Közben Oroszországban sokan megkongatják a vészharangot: a hidegháborús fellazítás mintájára a

hollywoodi filmek révén fogják aláásni a nyugatiak az értékrendjüket, elvenni tőlük történelmüket, meggyengíteni lelküket, hogy alkalmassá tegyék az országot az akadálytalan agyelszívásra, a nyersanyagok saját érdekükben történő kiaknázására. Ráadásul, szemük előtt lévő példa erre Ukrajna.

A film bemutatóját követően a *Komszomolszkaja Pravda*, a legnépszerűbb orosz újság szerzője annak adott hangot, hogy felmerült a gyanú: a *Roszatom*, az atomerőművek részben külföldi tervezésével és építésével foglalkozó cég versenytársai az orosz nukleáris ipar lejárására használják a sorozatot. Az *Argumenti i Fakti* azt írta, hogy a filmsorozat karikatúra, nem pedig az igazság. A *Rosszija 24*, az ország egyik vezető hírcsatornája így gúnyolódott: „csak a medve és a tangóharmonika hiányzik belőle”. 2019 nyarán a pravoszláv egyház *Cargrad* tévécsatornája és internetes oldala, továbbá mások sok olyan személyt tudatosan a sorozat ellen kezdtek hangolni, akik még csak azt követően nézték meg a filmet.

Az információs háború frontvonalának oroszországi oldalán a *Russia Today* angol nyelvű orosz televíziós csatorna a külföldi közönséget célba véve méltatta az alkotás művészi értékeit, de úgy, hogy – a formai hibákra utalva – megpendítette: minden erőfeszítés ellenére sem sikerült egészen autentikus filmet forgatni. Máskor arra hívták fel a figyelmet, hogy a mai Ukrajnában is működnek ugyanilyen veszélyes atomreaktorok. Ráadásul, nem minden célzatosság nélkül tették hozzá: a helyzet ott meglehetősen zavaros.

Ellencsapásként, a nyugati médiumok tömegében feltűntek azok a feltételezések, amelyek szerint az oroszországi állami televízió a „Csernobil” saját verziójának gondolatával foglalkozik. Ebben, úgymond, arra helyeznék a hangsúlyt, hogy a katasztrófa a CIA szabotázsakciója volt. Valójában 2014-ben dobta be valaki ezt az ötletet, de sem akkor, sem most senki nem vette komolyan, viszont felmelegítése alkalmat adott arra, hogy fokozza a téma iránti érdeklődést, az orosz ügyekkel kapcsolatos bizonytalanságérzet növelését, végső soron a putyini világ hiteltelenítését, amiből a magyar média hivatásos és nem hivatásos részei is oroszlánrészt vállalnak.

A „Csernobil” vetítését követően a magyarországi újságírók és bloggerek többsége, kimondva-kimondatlanul, arra építette a filmsorozattal kapcsolatos véleményét, hogy – figyelmen kívül hagyva a nukleáris erőművekben történt (cikkünk elején említett) balesetek valószínű megoszlását – ez a helyzet csak a Szovjetunióban jöhetett létre. Sokan azt sugallták, hogy ilyen szituációk csupán a világnak

ezen az, úgymond, nem demokratikus részén keletkezettek, és keletkezhetnek, beleértve a jelenlegi putyini Oroszországot is. Például *Bogár Bence*, az HBO filmsorozatával foglalkozva, „A Kritikairoda” c. blogban ezt írta: „Egyszerűen elképesztő azt látni, hogy a sok hazugságot úgy űzték anno a Szovjetunióban, mint mások a sportot”.²¹ A „444.hu”-n az ismert publicista, *Uj Péter* részben szintén „a kommunista rendszer végtelen romlottságára, ostobaságára, kegyetlenségére” hegyezte ki ismertetőjét.²²

Ehhez képest feltűnő, hogy a film alkotói viszonylag kesztyűs kézzel bántak Mihail Gorbacsov pártfőttkárral. Nem marasztalták el direkt módon a szovjet állam utolsó vezetőjét. Mi több, háttérben lévőként ábrázolták, s nem vetették fel személyes felelősségét. És láss csodát! A Nyugaton ünnepelt „Gorbi” eme kegyes kezeléséről kritikaink szemérmesen hallgattak. Persze, ha mélyebbre ásunk, nem is olyan előnyös a filmi kép a pártfőttkárról, hiszen úgy jelenik meg, hogy azt követően sem vette kezébe az események irányítását, amikor már tudnia kellett: emberek millióinak élete és halála a tét. A filmben látottak alapján, döntéseket szinte nem hoz, csupán gesztusokkal jelzi: ráhagyja a cselekvést a javaslattevőkre, anélkül, hogy dokumentálható lenne, mi is az ő tényleges álláspontja. Furcsa módon, ez a kép talán nem is állhatott nagyon messze a valóságtól. Mihail Gorbacsov ugyanis így magyarázkodott 2006-ban, a fentebb hivatkozott *Le Figaroban*:

„A Politikai Bizottságnak nem volt azonnal elegendő információja a robbanás utáni helyzetről. Ám általános konszenzus alakult ki abban, hogy nyilvánosságra hozzuk mindazt, ami tudomásunkra jut. Ez összhangban állt a Szovjetunióban már megkezdett glasznoszttyal. Az a vád hamis, mely szerint a Politikai Bizottság rejtegette az információkat. Úgy vélem, hogy nem volt szándékos információvisszatartás, hiszen a kormánybizottság minden olyan tagja, aki a katasztrófa után a helyszínen járt és ott éjszakázott, az ételt és a vizet különösebb óvintézkedések nélkül fogyasztotta, és ugyanúgy légzőkészülék nélkül közlekedett, mint minden más ott dolgozó ember. Ha a helyi tisztviselők és tudósok tudtak volna a katasztrófa tényleges mértékéről, akkor valószínűleg nem így tettek volna. [...] Amikor a világ svéd forrásokból értesült a történekről, úgy érezték, hogy titkolózunk. De nem volt mit rejtegetni, mert harminchat órán át nekünk sem voltak információink. [...] Amikor a Pravda április 28-án publikálta az első információkat Csernobilról, a helyzet még mindig nagyon zavaros volt.”

A világ szerencséjére, a helyszínen lévők tették, amit tenniük kellett. A forgatókönyvíró *Craig Mazin* több nyilatkozatában is elmondta: nem képes egészen elfelejteni a „kötelesség” kifejezés orosz értelmezését. De számára is nyilvánvaló volt, hogy a mentésben részt vevőket nem a fizetésekhez mért szerény összegű, utólagos jutalmak, nem a rendszertől való rettegés vette rá az emberfeletti helytállásra. Azokat végképp nem, akik az idő előtti halál tudatával vettek részt benne. Az *HBO* sorozatában a bányászok, az orvosok, az ápolónők, a különféle mentőcsapatok tagjai nem kiszolgáltatott helyzetükből adódóan, nem egyszerűen a parancsoknak vetették alá magukat, hanem lelkiismeretüknek (is) engedelmeskedtek. Amiként ez nagyjából a valóságban is történhetett.

Különös módon, az amerikai alkotók – akár tudatában voltak ennek, akár nem – emléket állítottak a ma már nem létező szovjet embernek, a „*homo soveticus*” ellentmondásos, a Szovjetunióban felmagasztosult, a mai Oroszországban gyakran lesajnált, Nyugaton mindig is értetlenséggel övezett, sőt barbárnak tekintett, jóllehet gyakran brutális kényszerekkel formált, mégis közösségi embertípusnak. Az 1917-ben nyolcvan százalékban még írástudatlan, élete középpontjának a munkát tekintő, Krausz Tamás kifejezésével: „állami alattvaló”-nak, aki azonban „munkájának eredményét, a 30-as években felépített több ezer gyárat, az 50-es években az újjáépítést sajátjának tekintette, akárcsak a háborús győzelmeket”.²³

A „*Csernobil*” forgatókönyvíróját kifejezetten lenyűgözte, ahogyan a már végóráit élő (!) Szovjetunióban nyolcszázezer ember bevonulataival, hihetetlen szervezettséggel evakuálták a sugárzó anyagokkal szennyezett város, Pripjaty lakosságát, mentesítették a szennyeződéstől több száz négyzetkilométernyi területen a szántóföldeket, az erdőket, a kiürített településeket. Mindez a *homo soveticus*nak volt köszönhető – beleértve ebbe nemcsak a névtelenek tömegeit, de a tudósokat, sőt, a nómenklatúra tagjainak sokaságát is, bár a filmben nekik a rossz oldalon állók szerepét osztották. Pedig nyilvánvaló, hogy ebben az utolsó fellángolásban, a Szovjetunió európai részét, de akár a világot is pusztulással fenyegető veszély pillanatában csaknem mindenki kihozta magából a legtöbbet. Amiként emberfeletti teljesítményeket nyújtottak anno a szüleik, a nagyszüleik is, amikor hol a hatalomnak engedelmeskedve, általa kényszerítve, hol öntudatos büszkeségből, megteremtették és a végzetes helyzetekben megvédték a Szovjetuniót a külső ellenséggel szemben.

Mára, a szovjet ember civilizációjából való kiiktatásával – ismét Krausz Tamásra hivatkozva – az egyén szabadságát mindenek fölé helyező, a gazdag népek uralkodó pozícióját még háborúk, népirtások árán is őrző „nyugati ember” győzedelmeskedett, akár német, francia vagy angolszász formájában. Hát, meglátjuk, világunk mire megy a jövőben ezzel az önző, mindent az anyagi érdekeltségen keresztül mérő embertípussal, amikor a klímaváltozás miatt természeti és ipari katasztrófák, népvándorlások, éhezések, járványok elé nézünk! Ugyanis ne feledjük, a hazugság nem csak az egykori szovjet társadalmat szőtte át!

Amikor a filmsorozat első részében az atomfizikus Valerij Legaszov, a mentés szakmai irányításáért felelős tudós felteszi a kérdést, hogy „Milyen árat kell fizetni a hazugságért?”, s ez a probléma mind az öt epizódban előkerül, akkor – minthogy a forgatókönyvírásban semmilyen mozzanat nem véletlen – az alkotóknak az is célja lehetett, hogy az amerikai nézők magukra vonatkoztatva is elgondolkozzanak a felvetésen. Ezt a feltételezést igazolta Stephen King, az egyik legolvasottabb amerikai író, amikor így fogalmazott a Twitteren: „Lehetetlen úgy nézni a »Csernobil«-t, hogy az ember ne Trumpra gondoljon.”

Óvatosan a triumfálással!

Ma ezeknél keményebb szavakkal is illetni kellene a helyzetet! Például felhívni a figyelmet a monoton folyamatok veszélyeire! Az amerikai Gregory Bateson, az etnopszichológia, a kibernetika és az ökológia teoretikusa írja le ezeket a jelenségeket „Mind and Nature” című könyvében.²⁴ Eszerint, a *monoton folyamat* az állandó felhalmozás, haladás, fejlődés, a gazdasági növekedés eszménye, amely csak egy irányban zajlik ciklikus hullámzások és ingadozások nélkül. A matematikában az ilyen függvény örökké növekvő értékeket mutat. Bateson arra a következtetésre jutott, hogy amikor ez a jelenség a természetben megjelenik, kisvártatva elpusztulnak az érintett fajok. A mechanikában a monoton folyamatok problémájának megoldása volt a gőzgép kifejlesztésének legnagyobb kihívása. Amikor a motor eléri működési sebességét, szabályozni kell a tüzelőanyag-bevitelt, máskülönben minden berezonál, a fordulatszám elkezd határtalanul nőni, s emiatt a gép felrobban.

Valami ilyesmi történhetett a csernobili atomerőműben is. És jó ideje ilyesmi munkálhatott már a szovjet társadalomban, amelynek

monoton folyamatai egyre kezelhetetlenebbé váltak. A felszínen úgy tűnhetett, nincs ok nyugtalanságra, hiszen minden rutinszerűen zajlott, de közben a Szovjetunió megállíthatatlanul sodródott a szét hullás felé. Amikor pedig ez bekövetkezett, a nyugati vezetők maguk sem akarták elhinni, mert annyira tartottak a társadalmi robbanástól. Hogy ezt elkerüljék, idősebb George Bush, az USA elnöke sűrű egymás után folytatott tárgyalásokat, telefonbeszélgetéseket a legfontosabb szovjet-orosz, illetve ukrán vezetőkkel. 1991 júliusának végén, Moszkvában többek között arról biztosította Gorbacsovot, hogy kijevi tárgyalásain kifejezetten tartózkodott a szeparatizmus támogatásától.²⁵ A G7 többek között 14 milliárd dollár hitelt is felajánlott, hogy feloldhatóvá váljanak a gazdasági és szociális feszültségek.²⁶ De végül, mire a formaságokat elintézték volna, puccsszerűen megszűnt a Szovjetunió, nem volt hova küldeni a pénzt.

Ám végül minden jó, ha jó a vége! A Moszkvában és a különböző köztársaságokban legfeljebb néhány száz halottja lett az átalakulásnak. Már ha a kaukázusi háborúkat nem számítjuk. A „demokratikus” átalakulásban csupán az oroszországi parlament épületét rongálták meg lövedékek, a más városokban okozott károk, a nyilván ezekre tehető sebesültek azonban nem érték el a nyugati ingerküszöböt. A gazdaság teljesítményének csökkenése felért egy háborús pusztítással, ám ez ekkor még előttük állt. Csakúgy, mint az ebben a helyzetben, a következő egy évtizeden át éhen haltak, egészségügyi ellátás nélkül maradtak, a garázda bandák áldozatainak szenvedései. A világ számára az volt a lényeg, hogy az atomarzenált biztonságba helyezték, s lehetett triumfálni. Bush a Szovjetunió feletti belső ellenzék általi hatalmas győzelemről beszélt.²⁷

Ám sokan mondják: egy politikus akkor kezd bajba kerülni, amikor kezdi elhinni a másoknak szánt propagandát. Csak nehogy azt kelljen mondani néhány évtized múltán – már ha lesz még, aki ezt elmondja, s lesz olyan, aki meghallja –, hogy a Szovjetunió széthullása csupán előszele volt azoknak a globális, monoton folyamatoknak, amelyekben a haladást a GDP szüntelen növekedésével mérték, s amelyek részeként oly mértékben megnőtt a pazarló fogyasztás, hogy összeomlott az addig sérthetetlennek tekintett civilizáció, a természeti környezettel egyetemben! Úgy, ahogyan ez a Szovjetunióval, s annak egyik büszkeségével, a Csernobili atomerőmű 4-es blokkjával is megtörtént...

- ¹ Mihail Gorbacsov – a kommunista pártot és az országot tizennyolc éven át vezető Leonid Brezsnyev 1982-es halálát követően gyors egymás után elhunyt Jurij Andropov (1984), Konsztantyin Csernyenko (1985) után – 1985–1991 között töltötte be az SZKP főtitkári tisztségét. Együttal 1988–1989 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa (egyfajta országgyűlés) Elnökségének utolsó, 1989–1990 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának első elnöke volt. 1990–1991 között a Szovjetunió első és egyetlen államelnöke.
- ² Beszéd az SZKP Központi Bizottságának ülésén az SZKP XXVII. kongresszusának összehívásáról és az előkészítésével összefüggő feladatokról. Magyarul: Mihail Gorbacsov: *A szocialista építés során lévő feladatai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985, 26., 28.
- ³ XXVII съезд КПСС, Интересные факты, https://ru.wikipedia.org/wiki/XXVII_%D1%81%D1%8A%D0%B5%D0%B7%D0%B4_%D0%9A%D0%9F%D0%A1%D0%A1 – Letöltve: 2020. 03. 09.
- ⁴ Forrás: Prof. Dr. Aszódi Attila *Láncreakció* c. információs blogja – Letöltve: 2020. 03.14. https://aszodiattila.blog.hu/2015/11/14/oecd_ia_atomenergia_es_megujulok_egyutt_a_klimavedelemert
- ⁵ Benjamin K. Sovacool. A Critical Evaluation of Nuclear Power and Renewable Electricity in Asia. *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 40, No. 3, August 2010, 393–400.
- ⁶ TIME – The Worst Nuclear Disasters, http://content.time.com/time/photogallery/0,29307,1887705_1862259,00.html – Letöltve: 2020. 03. 09.
- ⁷ TIME – The Worst Nuclear Disasters, http://content.time.com/time/photogallery/0,29307,1887705_2255451,00.html – Letöltve: 2020. 03. 09.
- ⁸ Forrás: <https://www.portfolio.hu/uzlet/20170513/ez-volt-a-vilag-10-legsulyosabb-nuklearis-katasztrofaja-250417>. Letöltve: 2020. 03. 09.
- ⁹ Germuska Pál: „Záport, zivatar, jégeső”, Adalékok a csernobili katasztrófa magyarországi kezelésének történetéhez. *Kádárizmus, átereszek*. Évkönyv, XVII., Budapest, 1956-os Intézet, 2010, 185.
- ¹⁰ Sulyok Katalin–Siklós László: *Elsüllyedt birodalom*. Budapest, Kráter Műhely Egyesület, 2008, 396.
- ¹¹ Germuska Pál: i. m., 213.
- ¹² Tchernobyl, le début de la fin de l’Union soviétique, *Le Figaro*, 2006. április 26. https://www.lefigaro.fr/debats/2006/04/26/01005-20060426ARTFIG90161-tchernobyl_le_debut_de_la_fin_de_l_union_sovietique.php – Letöltve: 2020. 03. 09.
- ¹³ George F. Kennan: The Sources of Soviet Conduct, https://en.wikisource.org/wiki/The_Sources_of_Soviet_Conduct – Letöltve: 2020. 03. 14,
- ¹⁴ Vö.: Békés Rezső: *Kissinger és Brzezinski*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1980., 239–242.
- ¹⁵ Halford John Mackinder: *The Geographical Pivot of History* (1904).
- ¹⁶ „Who rules East Europe commands the Heartland; who rules the Heartland commands the World-Island; who rules the World-Island commands the world. Halford John Mackinder: *Democratic Ideals and Reality*. NDU Press Defense Classic Edition, Washington DC, National Defense University Press, 1919, 150.

https://en.wikisource.org/wiki/Democratic_Ideals_and_Reality:_A_Study_in_the_Politics_of_Reconstruction

¹⁷ Vö.: Szücs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1983.

¹⁸ Georgij Birger: A narratívák háborúja. Miért rémült meg az oroszországi propaganda a Csernobil-sorozatától? Letöltés: 2020. 03. 09. https://carnegie.ru/commentary/79281?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=eyJpIjoiT1dZNVpqUXlaVEJoTm1KayIsInQiOiIrKzJjV1doUFoyeEFzcnBldU1tNHZTK0RmbGhKeHNwcVB0aUZDbjlyTGc2REFJM2pab0ROWkxidEFNdWtyczdFelc5ZVMzYWkyVHR1MmVebG5JR3hCM3Q0cXNZbkIjDRXpEUGlCSjRvRzkwcEh2VzFvS1JMSTFzZzZ2eDVwTDRaciJ9

¹⁹ Wikipedia, [https://hu.wikipedia.org/wiki/Csernobil_\(minisorozat\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Csernobil_(minisorozat)) Letöltés: 2020. 03. 09.

²⁰ Igor Gramotkin nyilatkozata a Vesztyi.ru-nak 2019. 06. 15-én. Letöltés: 2020. 03. 09.

²¹ Bogár Bence írása, letöltve 2020.03.09.

https://kritikairoda.blog.hu/2019/06/07/csernobil_sorozatkritika.

²² Uj Péter írása, letöltve: 2020. 03. 09.

https://kepek.444.hu/2019/06/05/csernobil-a-szovjetunio-hosei?_ga=2.180117676.960953839.1560354636-1165657274.1381410617

²³ Krausz Tamás: Gondolatok a szovjet emberről, *Eszmélet*, 123. sz. (2019. ősz), 110.

²⁴ Gregory Bateson: *Mind and Nature? A necessary Unity*. New York, 1979; Dutton, amelynek magyar összefoglalója Alexandr Dugin: *A negyedik politikai eszme* című kötetében olvasható: *Kvintesszencia*, 2017, 61.

²⁵ Kemény László: A Szovjetunióból a 21. század Oroszországaig. *Ruszisztikai Könyvek*, XLIII., 2017, 149.

²⁶ Kemény László: i. m., 144.

²⁷ Kemény László: i. m., 145.